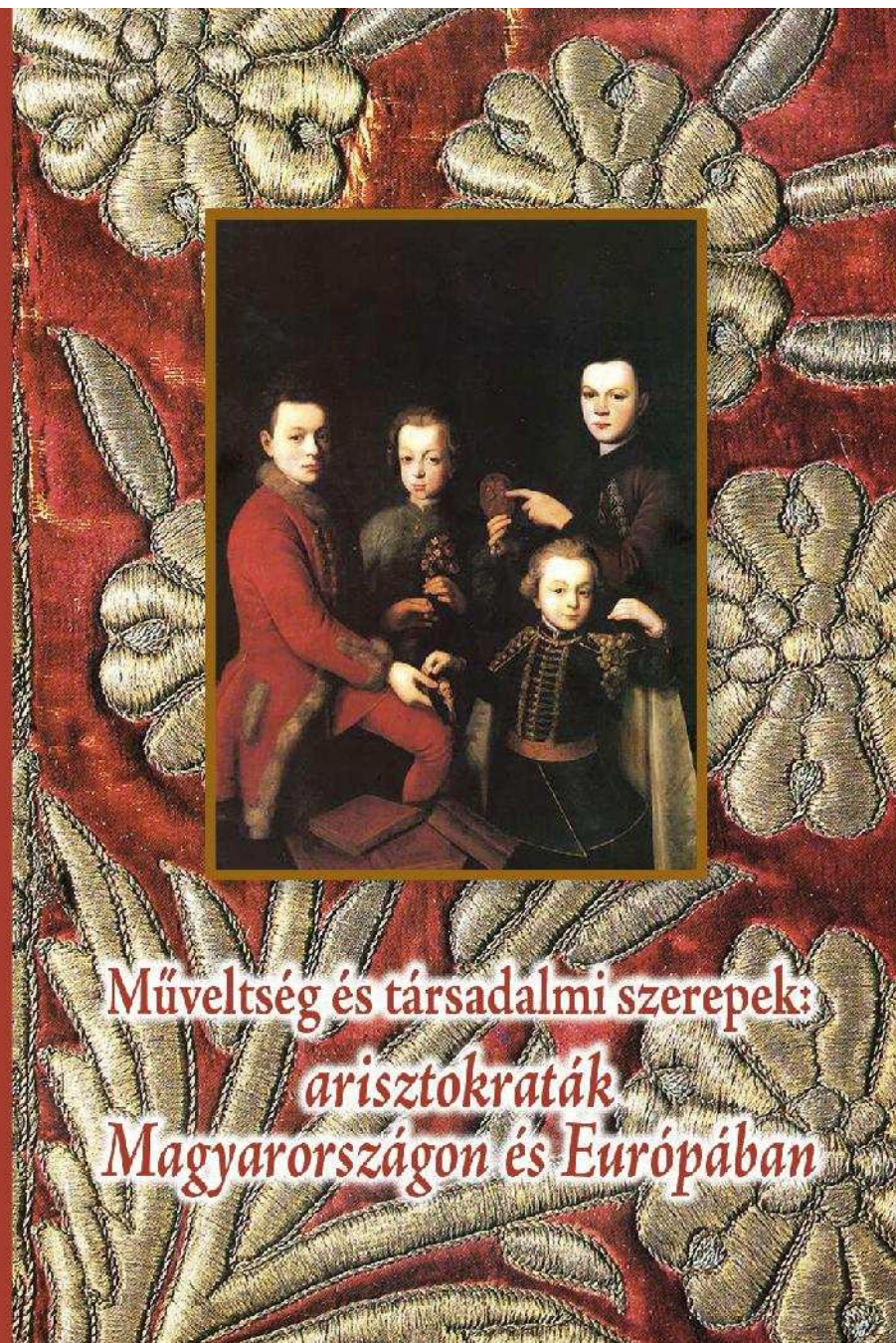

None the Emperour for a special love made Erle Richard to be his friend
 to geve hym feyned Georol here Englifshmenys addevery to bring into
 but Erle Richard heving the Empe for that he in his dome psona
 Englande he by endenture refored hit to by asseyd / saynyng the de
 hit by his dome psona / shulde be more acceptable / & worshipfull of m
 so he did / for in shorte space after he come into Englande / and was
 knyght of the Garter and offered by the holy here hym self / when
 worshipfull yet kept at Wyndesore And in his comynge & voyng
 Erle Richard then began fapteme the hownably reforded hym And
 said to the King that no yue cristyn for wysdom wortur / & manlyde
 a nyd knyght ne shulde of thede of woundyng addyng pso. that
 were left / yet myght hit be founde anyem in hym And so end after
 under the name called the
 fudre of Embery

Műveltség és társadalmi szerepek:

arisztokraták Magyarországon és Európában

Műveltség és társadalmi szerepek:
 arisztokraták
 Magyarországon és Európában

MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK: ARISZTOKRATÁK
MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 18.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

**Műveltség és társadalmi szerepek:
arisztokraták
Magyarországon és Európában**

**Learning, Intellect and Social Roles:
Aristocrats
in Hungary and Europe**

SZERKESZTETTE:

BÁRÁNY ATTILA, OROSZ ISTVÁN, PAPP KLÁRA,
VINKLER BÁLINT

Debrecen, 2014

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

PÉTER KATALIN
az MTA BTK Történettudományi Intézetének
kutató professor emeritusa

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az OTKA K 83521 számú pályázata,
a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,
a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a Debreceni Akadémiai Bizottság Történelmi Munkabizottsága

Vinkler Bálint szerkesztő munkáját a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Bárány Attila szerkesztő munkáját a Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem „Magyarország a középkori Európában” Lendület kutatócsoportja támogatta.

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-473-767-4

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ (OROSZ ISTVÁN)	7
-----------------------------	---

MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK A KÖZÉPKORBAN / LEARNING, INTELLECT AND SOCIAL ROLES IN THE MIDDLE AGES

JEAN-LUC FRAY: Le mécénat artistique des ducs de Bourbon (XV ^{ème} et début XVI ^{ème} siècles): entre culture du Nord, Italie et France centrale	13
KLAUS VAN EICKELS: Military Orders and their importance for the demonstration of noble status in the later Middle Ages	29
ROMAN CZAJA: Patriziat in den Hansestädten im Spätmittelalter: soziale Mobilität und Identität.....	37
LÁSZLÓ PÓSÁN: Ritterliche Kultur in spätmittelalterlichen Litauen	51
ADÁM NOVÁK: The seal usage of Hungarian aristocrats in the 15 th century	59
ATTILA BÁRÁNY: English chivalric insignia in Hungary	73
LÁSZLÓ SOLYMOSI: Conflict treatment in the estates of Bishop Albert Vetési and a lay landlord Miklós Újlaki	97
ISTVÁN DRASKÓCZY: Die Familie Szapolyai und der Handel in Oberungarn am Anfang des 16. Jahrhunderts (Krakau und Ofen)	111
ATTILA GYÖRKÖS: Aventurier sans scrupule ou héros national? La carrière de Christophe Frangepan, aristocrate de la Renaissance	121
BORBÁLA KELÉNYI: Hungarian aristocratic women's last wills from the Late Middle Ages (1440–1526). Additional data to their piety and social relationships	133
RADU LUPESCU: Social hierarchy and heraldic culture in Transylvania in the fourteenth and fifteenth centuries	155
MARCELA DOMENOVÁ: Library catalogue from Sophie Berzeviczy's estate, Albert Berzeviczy's widow (a unique fragment of the family library from the second half of the 19 th century)	173
WACŁAW WIERZBIENIEC – JOANNA ELŻBIETA POTACZEK: Participation of the aristocracy in the development of material and spiritual culture, exemplified by the Dzieduszycki family of Zarzecze	187

MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK A KORA ÚJKORBAN ÉS A MODERN KORBAN / LEARNING, INTELLECT AND SOCIAL ROLES IN THE EARLY MODERN AND MODERN AGES

OROSZ ISTVÁN: Szőlőbirtokos arisztokraták Tokaj-Hegyalján	215
HORN ILDIKÓ: A Báthoryak felfutása és tévesztése az 1560-as évek Erdélyében.....	225

VARGA SZABOLCS: Erdődyek, Kerecsényiek, Ráttkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században	237
MÁTYÁS RAUSCH PETRA: A Herberstein család modernizációs tevékenysége Nagybányán (1581–1597)	253
GÁLFI EMŐKE: Simai Borbély György	265
BOGDÁNDI ZSOLT: Az erdélyi ítélőmesterek társadalmi helyzetéről	281
SZABADI ISTVÁN: Adalékok Ecsedi Báthory István (1555–1605) mecenatúrájához ...	293
OBORNI TERÉZ: Adalékok Bethlen István politikai, kormányzati és udvari szerepéhez Bethlen Gábor uralkodásának idején	301
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: Adalékok az udvari familiárisi karrierhez I. Rákóczy György udvarában, különös tekintettel az 1630–1638 közötti évekre	319
KÓNYA PÉTER: Királyhalmec arisztokrata birtokosai	333
KÓNYA ANNAMÁRIA: Néhány adat az arisztokrácia rekatolizációs tevékenységéhez	343
KÓNYA ANNAMÁRIA: Báthory Zsófia rekatolizációs tevékenysége	351
KÓNYA PÉTER: Arisztokrácia és a nemesség szerepe az eperjesi kollégium alapításában.....	361
OROSZ ISTVÁN: Templom és földes uraság egy hegyaljai mezővárosban.	373
BALOGH JUDIT: Apor István, a 17. század végi erdélyi arisztokrata prototípusa	383
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Donat Johann Heißler von Heisterstein és Zrínyi Ilona cseréjének történetéhez	401
PAPP IMRE: A francia arisztokrácia a régi rend alkonyán	417
IFJ. BARTA JÁNOS: Arisztokraták Mária Terézia mezőgazdasági társaságaiban	431
KURUCZ GYÖRGY: Kényszerhelyzet és vízió: gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján	451
SIPOS GÁBOR: A 18. századi erdélyi református arisztokrácia vallási öntudatáról	465
EGYED EMESE: Művelt nemesek és tudós pártfogoltak könyvkiadási szokásai a 18. századi Erdélyben	473
PAPP KLÁRA: Egy arisztokrata család politikájának megalapozója: Jósika Antal kolozsi főispán tervezetei	485
PÁL JUDIT: Arisztokraták a császár és király szolgálatában: Erdély két „kormányzója” a 19. század közepén	501
BÁNYAI BALÁZS: Az ipargróf másik arca. Gróf Zichy Jenő, a művészetek és a tudomány mecénása	519
SZENDREI ÁKOS: „Méltóságosok” és népképviselő. Arisztokrata politikusok országos és regionális jelenléte a dualizmus kori képviselőházban	547
ZSOLDOS ILDIKÓ: Nevelés és oktatói tevékenység a szatmári Vécseyeknél	559
EGYED ÁKOS: Gróf Mikó Imre erdélyiségéről	573
PÜSKI LEVENTE: Sporttól a politikáig: Andrássyak a 20. század első felének magyar közéletében	583
A KÖTET SZERZŐI	603

ELŐSZÓ

2013 szeptemberében az OTKA pályázat tagjai meghívást kaptak az Eperjesi Egyetemre, a „Műveltség és társadalmi szerepek: a 17–20. századi arisztokrácia műveltsége, művészetet és az oktatás fejlesztését, a birtokok építését, modernizációját támogató tevékenysége” című konferenciára, amelyet a város polgármestere mellett a kassai magyar főkonzul asszony nyitott meg. A 22 előadó közül többen elküldték tanulmányaikat jelen kötetünkbe.

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara működésének 100. évfordulóján, 2014 októberében a Kar egy 12 szekcióban tartott előadássorozattal tisztelgett az elődök emléke előtt. A Történelmi Intézet két szekció munkáját szervezte, „Műveltség és társadalmi szerepek: az arisztokrácia változó társadalmi szerepe” címmel. Mindkettő az arisztokrácia kutatásának új elméleti és módszertani irányait kívánta bemutatni, az egyik európai kitekintéssel idegen nyelven, a másik elsősorban a kora újkorra és az újkorra koncentrálva, az intézet határon túli partner intézményei kutatóinak bevonásával, magyar nyelven. Az idegen nyelvű szekció munkáját a Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem „Magyarország a középkori Európában” **Lendület kutatócsoportja** és annak vezetője, Bárány Attila szervezte, az ő írásaik és neves külföldi vendégeik tanulmányai is szerepelnek a kötetben. A szekciók plenáris előadói Jean-Luc Fray professzor (Université Blaise-Pascal, Clermont-Ferrand) és jómagam voltunk.

Mivel 2013 végén megalakult, s 2014 tavaszán az egyetem szenátusa által is elfogadást nyert a **Nemzetközi Inter-Regionális Társadalomtörténeti és Néprajzi Kutatási Központ**, a most az olvasóközönséghez kerülő kötet a „Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták a 17–20. századi Magyarországon” című, az **OTKA által támogatott 83521 azonosító számú pályázat** résztvevői mellett az abban megnevezett egyetemek kutatóinak első közös bemutatkozása is.

Az arisztokrácia fontos, bár állandóan változó, és fő tendenciájában csökkenő szerepet játszott Magyarország politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális elitjének történelmében. A főúri réteg azonban soha nem volt egységes, néhány fokkal egyszerűen megragadható és leírható csoport. Ahogyan változtak a politikai-társadalmi viszonyok, úgy változott és módosult az arisztokrácia helye

és szerepe, még hangsúlyosabbá téve egyébként is meglévő belső differenciáltságát. Az arisztokrácia társadalmi szerepének, tevékenységének összetett és árnyalt vizsgálatát azért is fontos kiemelni, mert a korábbi évtizedekben számos felszínes, megalapozatlan és ideologikus állítás kapcsolódott hozzájuk. A kötetbe tanulmányokat publikáló hazai és külföldi történészek éppen ezért azt kívánják a középpontba állítani, hogy az arisztokrácia tevékenysége, közéleti szerepvállalása hogyan, milyen területeken érvényesült, s ehhez kapcsolódva tudásuk, műveltségük milyen feladatok ellátására, pozíciók birtoklására tette őket alkalmassá.

A Magyar Királyság meghatározó szerepet betöltő társadalmi rétegét alkotta az arisztokrácia, amely az uralkodói hatalomtól fontos feladatokat kapott az ország irányítására és vállalta is a rangjának megfelelő szerepvállalást.

Ahogy Magyarországon belül Erdély külön régiót alkotott, úgy az arisztokrácián belül is sajátos réteget képeztek az erdélyiek. Az erdélyi arisztokraták társadalmi helyzetének, életkörülményeinek, karrierlehetőségeinek a vizsgálata jelenti a vizsgálatok második fő ívét. A 17. században a térség politikai-közigazgatási értelemben a fejedelmi udvar köré szerveződött, s a fejedelmek természetesen saját udvartartással rendelkeztek. Az erdélyi mágnásokat magyarországi társaiknál hagyományosan nagyobb és jelentékenyebb politikai, valamint társadalmi aktivitás jellemezte. Az erdélyi arisztokraták társadalmi szerepvállalásának kiemelkedő területeként jelölhető meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

A reformkori és a dualizmus-kori arisztokrácia különösen érzékenyen reagált a hagyomány kontra megújulás dilemmájára, az új jelenségekhez igazodva formálta ki saját társadalmi-közéleti szerepeit, de tudatosan új mintákat is teremtett. A 19–20. századi, átalakuló, modernizálódó Magyarország többször is új kihívások elé állította, társadalmi szerepének újragondolására készítette az arisztokráciát, amelyet a szerzőink tanulmányai a korábbi korszakokhoz hasonlóan alaposan vizsgálnak.

A sokrétű vizsgálatok eredményeit tartalmazó gazdag kötet reményt ad arra, hogy tanulmányai számíthatnak a szakmai közönség mellett az arisztokrácia iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmére is.

*Prof. Dr. Orosz István
akadémikus*

FOREWORD

*In September 2013 the members of the OTKA (Hungarian National Research Fund) Research Group of the University of Debrecen were invited to the University of Prešov, to give papers at the conference „**Learning and Social Roles: 17th–20th century Aristocracy and its Culture, Art and Education Patronage and its Support of Agrarian Modernization**”. The conference was opened by the Mayor of Košice and Her Excellence The Chief Consul of Hungary in Košice. Several of the 22 speakers are representing themselves with their papers in the present volume.*

*The volume is the proceedings of the international conference held to address the centennial anniversary of the Faculty of Arts and Humanities of the University of Debrecen in October 2014. The Faculty aimed to honour the memory of the forefathers in a series of papers, read in 12 sessions. The Institute of History organized two sessions, entitled “Learning, Intellect and Social Roles: the Changing Social Role of the Aristocracy”. Both wished to introduce new theoretical approaches and research methods in the study of aristocracy, which could bring forward new innovative possibilities, one with a European perspective, mainly in the field of medieval studies, in the company of renowned international scholars giving papers in English, German and French languages, the other focusing on the Early Modern and Modern Times, embracing those scholars, who have long been in a fruitful co-operation with the Institute, mainly from Hungarian-language research centres in present-day Slovakia and Romania. The former, foreign-language medieval session was furthered by the Hungarian Academy of Sciences – University of Debrecen „**Lendület**” **Research Group** „**Hungary in Medieval Europe**” and its organization was greatly helped by its leader, Attila Bárány. The articles of the research group and the ones of their guest-speakers of research centres from France through Poland to Germany are also to be found in the proceedings. The key-note speakers of the sessions were Professor Jean-Luc Fray (Université Blaise-Pascal, Clermont-Ferrand) and myself.*

*Since upon the initiative of the Institute of History the **International Inter-Regional Social History and Ethnography Research Group** was established at the end of 2013 – which was also acknowledged by the Senate of the University of Debrecen in Spring 2014 –, the volume is the first occasion where its members can introduce themselves to the public. The proceedings is also the fruit of the work of the members of several institutions within the **OTKA project** „**Culture and Social Roles: Aristocrats in 17th–20th century Hungary**” (registration no. 83521).*

Aristocracy played an important, but continuously changing and in its major tendency decreasing role in the history of European political, social, economic

and cultural elite. However, the higher nobility was never a uniform layer that can be easily grasped and described with a few simple characteristics. As political-social relations were changing, its place and role did alike vary, further deepening its inner, existing differentiation. It is worth highlighting a more complex and balanced investigation of the social role and activity of the aristocracy, since in recent decades it has received many superficial, unfounded and ideological statements. Therefore, the proceedings aim to focus the way and the spheres the aristocracy played an active public role, and in relation to this, what tasks and positions they were to be assigned upon their intellect and learning.

The higher nobility played a decisive role in Europe and was thus allotted important tasks in the government which they duly undertook.

As Transylvania was a separate region within the Kingdom of Hungary, Transylvanian higher nobles had peculiar characteristics within the Hungarian aristocracy. The panel's second focus is the study of the social role, living circumstances, career possibilities of Transylvanian aristocrats. In the 17th century the government and administration of Transylvania was organized around the princely court, the princes had an own household. Transylvanian magnates played a more active and more significant political and social roles than their counterparts in Royal Hungary, as it is to be seen in the workings of the Transylvanian Museum Association.

The aristocracy of the 19th century Reform Period was particularly sensitive towards the dilemma of tradition versus reform. It formed its own social and public roles aligning to the new phenomena, but it also made new patterns. They were to see many challenges in the modernization of 19th–20th century Hungary, and were to re-evaluate their social roles, which are to be presented in the prospective papers here, also giving a deep insight into these issues in earlier periods.

The volume involving the results of manifold investigations leads us to hope that its articles would attract the attention not only of the academic but a wider public.

*Prof. Dr. István Orosz
Member of the Hungarian Academy of Sciences*

**Műveltség és társadalmi szerepek
a középkorban /**

**Learning, Intellect and Social Roles
in the Middle Ages**

BORBÁLA KELÉNYI

**HUNGARIAN ARISTOCRATIC WOMEN'S LAST WILLS
FROM THE LATE MIDDLE AGES (1440–1526).
ADDITIONAL DATA TO THEIR PIETY AND SOCIAL
RELATIONSHIPS***

This essay summarizes the researches into women's history in its short introductory part. The topic does not belong to the most popular themes in Hungary, however, gender studies are widely spread in the West-European practice.¹ It must be emphasized that the topic was dealt in the early 20th century by Sándor Takács. Nowadays the examination of women's history generally appears in genealogical works and in the researches into citizens and cities.² The matter is analysed by the researchers ex-

* This essay composes a part of a larger research, my PhD Thesis deals with Hungarian Noble Women's Last Wills in the Late Middle Ages. Here I have to express my thanks to Géza Érszegi and István Draskóczy for their help.

¹ This topic is such popular among the Western-European historians, that the research has a great and constantly increasing bibliography, so enumerating the countless treatises would exceed the compass of this essay. Let me brief it shortly. The research has been begun already from the late 19th century: Hill, Georgina, *Women in English Life from Medieval to Modern Times*. I–II. London, 1896, and the popularity of the topic is signed by the title of Kaltenstadler, Wilhelm, *Frauen – die Bessere Hälfte der Geschichte*. Groß-Gerau, 2008. There is a work of 5 volumes about the women's history: Duby, Georges – Perrot, Michelle (eds.), *A History of Women in the West. I–V*. Cambridge (Massachusetts) – London, 1994–1996. I think it is worth mentioning the homepages: *Feminae: Medieval Women and Gender Index*, which aim is to collect the essays and articles and book reviews about women, sexuality, and gender during the Middle Ages: <http://inpress.lib.uiowa.edu/feminae/Default.aspx> (Download: October 24, 2014) and *Women in World History*: <http://www.womeninworldhistory.com/index.html> (Download: October 25, 2014). And there is an encyclopedia about the topic also: Margaret Schaus (ed.), *Women and Gender in Medieval Europe. Encyclopedia*. New York – London, 2006. Or, „To all working mothers”, In: M. Philips, Kim (ed.), *A cultural history of women in the middle ages*. II. London–New Delhi–New York–Sydney, 2013. And to present a closely up-to-date summary of the German speech area which is written as a course-book: Nolte, Cordula, *Frauen und Männer in der Gesellschaft des Mittelalters*. Darmstadt, 2011.

² Let me list only the most important Hungarian works which discuss the topic of last wills. I do not cite all the publications, because Beáta Kulcsár collected most of them in her last work. Otherwise Mária Lupescu Makó summarizes the European bibliography in her essays in details. In lack of place I cite only the summarizing work of Katalin Szende, but several works of her could be listed here. – Somogyi, Ferenc, *Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-tól 1715-ig*. [Making a Last Will Due to Our Nobleright between 1000–1715.] Pécs, 1937.; Entz, Géza, „Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai” [The Artistical Aspects of the Medieval Testaments], = *Művészettörténeti Értesítő* 2, 1953, 171–175.; Solymosi, László, „Középkori végrendeleteink forrásértékéről” [About the Source Value of Our Medieval Last Wills], = *Tiszatáj* 28,

aming hagiography from a different point of view.³ Regarding the early Modern Times, the investigations of Katalin Péter must be mentioned besides other researches.⁴

1974, 26–29.; Solymosi, László, „A helytörténet fontosabb forrásainak kutatása és hasznosítása” [The Investigation and Exploitation of the Local History’s More Important Medieval Sources], = *Történelmi Szemle* 19, 1976, 133–136.; Solymosi, László, „Egyházi és világi (földesúri) mortuárium a 11–14. századi Magyarországon” [Ecclesiastical and Lay (Noblemen) Mortuary in Hungary from the 11th to 14th centuries], = *Századok* 120, 1987, 547–583.; Kubinyi, András, „Főúri és nemesi végrendekezés a Jagelló-korban” [Testaments of Aristocrats and Noblemen in the Jagiellonian Period], = *Soproni Szemle* 53, 1999, 331–342.; Jaritz, Gerhard, „A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő középkorban” [Testaments and Everyday Life: The Example of the Danube-Valley in the Late Middle Ages], = *Soproni Szemle* 53, 1999, 325–330.; Solymosi, László, „Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből” [Two Late Medieval Testaments from Szabolcs County], In. Kovács, Ágnes (ed.), *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. [István Rácz Memorial Volume in Honour of His 70th Birthday] Debrecen, 1999. 203–225.; Lupescu Makó, Mária, „Item lego...” Gifts for the Soul in the late Medieval Transylvania”, = *Annual of Medieval Studies at CEU*, 7, 2001, 161–185.; Szende, Katalin, *Otthon a városban: társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen* [At home in the town. Society and material culture in medieval Sopron, Pozsony and Eperjes]. Budapest, 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 32.); Kulcsár, Beáta, „Magyar nemesi végrendeletek a középkorban” [Hungarian Noble Last Wills in the Middle Ages], = *Belvedere. Történelem és Társadalomtudományok* 22, 2008, 1–2: 58–78.; Majorossy, Judit – Szende Katalin (eds.): *Das Pressburger Protocolium testamentorum 1410 (1427) – 1529*. Budapest, 2010.; Lupescu Makó, Mária, „Why? To whom? What? Structural Patterns of Last Wills and Testaments in Medieval Transylvania”, = *Certamen* 2013, 1: 191–210.; Lupescu Makó, Mária, „Spoken and Written Words in Testaments: Orality and Literacy in Last Wills of Medieval Transylvanian Burghers”, In. Marco Mostert – Anna Adamska (eds.), *Using the Written Word in Medieval Towns: Medieval Urban Literacy II*. Turnhout, 2014. A work about princely testaments in Western-Europe: Kasten, Brigitte (ed.), *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien, 2008. (Norm und Struktur. Studien zum Sozialen Wandel im Mittelalter und Früher Neuzeit, 29.) The summary of the testaments of the early Modern and Modern times: Horváth, József, „Egy végrendelet kutató tapasztalataiból” [The Observations of a Testament Researcher], In. Á. Varga, László (ed.), *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. [Vera (not only) in the City. Studies in Honor of Vera Bácskai on the Occasion of Her 65th Birthday.] Budapest, 1995. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum) 433–444.; Hatos, Hajnalka, „A végrendeletek története a XVII–XIX. században” [The History of Testaments from the 17–19th Centuries], = *Optimi nostri*, 2009, 143–181. The collection of the testaments of the early Modern last wills: <http://archivum.piar.hu/arizstokrata/f-vegrendeletek-index.htm> (Download: November 25, 2014) The gender studies are discussed by the biographical data of some famous Hungarian women. Takáts, Sándor, *Magyar nagyasszonyok*. [Hungarian Dowagers.] Budapest, 1926.; R. Várkonyi Ágnes (ed.), *Nők a magyar történelemben*. [Women in the History of Hungary.] Budapest, 1995.; Estók, János – Szerencsés, Károly, *Híres nők a magyar történelemben*. [Famous Women in the History of Hungary.] Budapest, 2007.; Lácza, Magdolna (ed.), *Nők és férfiak ..., avagy a nemek története*. [Women and Men ... or the History of Genders.] Nyíregyháza, 2003.; Kőfalvi, Tamás, „Nők a középkori Baranyában” [Women in Medieval Baranya County], In. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely (eds.), *A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére*. [In the Attraction of the Diocese of Pécs. Festschriften on the Honour of György Tímár.] Budapest, 2007. (METEM Könyvek, 63.) 191–223.

³ Its historiography is summarized in Hungarian by Gábor Klaniczay in an essay devoted to Saint Elisabeth. Klaniczay, Gábor: „A nők szentsége a késő középkorban – Szent Erzsébet

Describing the women's rights in a few words,⁵ it is necessary to mention the women's subordinated status being a cliché before the 20th century. In fact the system appears quite modified already in the Middle Ages, however, the equality was realized mostly in the case of villeins, while in the case of noblemen a woman got only the *quarta puellaris* from the family's wealth – as Katalin Péter

mint model” [The Sanctity of Women in the Late Middle Ages – Saint Elisabeth of Hungary as a Model], In: Medgyesy S., Norbert – Ötvös, István – Óze, Sándor (eds.), *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről.* [The Franciscan Order is 800 Years Old. Essays on its Spirituality, Historical Vocation and Cultural-Artistic Role.] Budapest, 2013. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 8.) II. 927–947.; Melville, Gert – Müller, Anne (eds.), *Female vita religiosa between Late Antiquity and the High Middle Ages. Structures, developments and spatial contexts.* Berlin–Zürich, 2011. (Forschungstelle für Vergleichende Ordensgeschichte, 47.)

⁴ Here I only cite the summarizing works of Katalin Péter, but her several other publication could be listed. – Péter, Katalin (ed.), *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”.* [Child in the Early Modern Hungary. ‘Loving Us ... God Gave Us a ‘Frauzimmerchen’.] Budapest, 1996. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 19.); Péter, Katalin, „Milyenek voltak az erdélyi fejedele-masszonyok?”, In: Tamás, Edit (ed.), *Erdély és Patak fejedele-masszonya.* Sárospatak, 2000. 7–24. [A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 40.]; Péter, Katalin, „Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban”, In: J. Újváry, Zsuzsanna (ed.), *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.* Piliscsaba, 2001. 383–394.; Fábri, Anna – Várkonyi, Gábor (eds.), *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok.* [The World of the Women. Culture and Social Historical Essays.] Budapest, 2007.; Péter, Katalin, *Házasság a régi Magyarországon.* [Marriage in the Old Hungary.] Budapest, 2008. (Múltidéző zsebkönyvtár); Péter, Katalin, *Magánélet a régi Magyarországon.* [Private Life in the Old Hungary.] Budapest, 2013. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes)

⁵ There rights can be known in details from the Tripartitum, and discussed by many Hungarian historians and medievalists. About maidens' and women's rights: I.48., 50., 88–93., 95–105., 109–111. In: Werbőczy, István, *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve.* [Tripartitum. The Triple Book of the Glorious Hungarian Kingdom's Unwritten Law.] Translated by Csiky, Kálmán. Prefaced by Bónis, György. Budapest, 1990. Holub, József, „A leánynegyedről” [About quarta puellaris], = *Turul* 42, 1928. 106–115.; Holub, József, „Még egyszer és utoljára a leánynegyedről” [One More and Last about the quart puellaris], = *Turul* 45, 1931, 89–93.; Bónis, György, *Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog.* [Elements of the Medieval Law. Roman Law. Canon Law.] Budapest, 1972. 93.; Fügedi, Erik, „A középkori magyar nemesség rokonsági rendszerének két kérdése” [Two Questions about the Relationship's System of the Medieval Hungarian Nobility], In: Hofer, Tamás (ed.), *Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én megtartott tudományos ülészek előadásai.* [Historical Anthropology. The Presentations of the Academic Conference in 18–19th of April, 1983.] Budapest, 1984. (Antropológiai írások, 8–10.) 217–226.; Mezey Barna (ed.), *Magyar jogtörténet.* [Hungarian Law History.] Budapest, 1997.; Eckhardt, Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* [The History of Hungarian Constitution and Law.] Ed.: Mezey, Barna. Budapest, 2000. 300–308.; Banyó, Péter, „Birtoköröklés és leánynegyed” [The Inheritance of Possession and Quarta Puellaris], = *Aetas* 15, 2000, 3: 76–92.

pointed out.⁶ In addition to this fact women had a protected status. The reason of the belief that women were in lower social status can be that they did not occur in the sources, or if they did, mainly as a wife, widow, daughter or sister according to the contemporary patriarchal law system.⁷ A family without an heir was one of the biggest fears of a noble clan, as Erik Fügedi wrote: ‘the dark trouble sitting behind the horse-rider’.⁸ If a maiden did not marry to anyone, she had to live in her father’s or relatives’ house after coming of age. If she still remained a spinster, she also had a share of her family’s wealth. In the other case, if she became a wife, she received her part from the family’s possessions and goods, and also got her share from her husband. After the marriage the wife became the leader of the family life, but besides her husband travelling a lot, she also had to manage the holdings. If she became a widow, there were two ways to live onward: she remained a widow leading the family until her elder son became old enough or she could have another husband. Remaining a widow was an appreciated status.⁹ Besides the family leadership women also had wealth-intermediate part regarding the marriages.¹⁰

⁶ It is presented by Katalin Szende in the case of citizens: Szende, Katalin, „A város másik fele: A nők szerepe a magánéletben, a munkában és a közösségi szférában” [The role of women in professional, private and public life], In. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (ed.), *A középkor szeretete. Ünnepi tanulmányok Sz. Jónás Ilona 70. születésnapjára*. Budapest, 2000. 301–312.; Szende, Katalin, „The other half of the town: women in private, professional and public life in two towns of late medieval western Hungary”, = *East Central Europe* 20/23, 1993/96, 1: 171–190. Their economic separateness in the 16th–17th centuries is proved by Katalin Péter: Péter, Katalin, „Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században”, = *Századok*, 123, 1989, 5–6: 563–605.; Péter, Nők önállósága, 387–388. Christine de Pisan and Juan Luis Vives have drawn the model of a lady in the beginning of the 15th and 16th centuries in their famous works. According to Pisan the women had to be not only beautiful but also diligent in the housework while replacing her husband in the farm at the rural and jurisdictional agenda. At the same time she was expected to be prudent to economize the family’s money. Pisan, Christine, *A Medieval Woman’s Mirror of Honor. The Treasury of the City of Ladies*. Translated by by Charity Cannon Willard. Ed. Madeleine Pelner Cosman. New York, 1989. Louis J. Vives, *De institutione feminae Christianae, 1523*. Translated in Hungarian in: *Vives J. Lajos válogatott neveléstudományi művei*. [The Selected Pedagogical Works of Louis J. Vives.]. Translated and published by Péter, János. Kézdivásárhely, 1935.

⁷ Kőfalvi, Nők, 191.

⁸ Fügedi, Erik, *A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. [Social Mobility of the Hungarian Aristocracy during the 15th Century.] Budapest, 1970. (Történeti Statisztikai Kötetek) 79.

⁹ About the rights of a maiden, women, wife, widow or mother, see Tripartitum. Their main special rights were: *ius capillare, allatura, quarta pullearis, res paraphernales, dos/dotalitium*. The value of a daughter can be read from many sources which are presented eg by Katalin Péter or Ildikó Horn regarding late Medieval and early Modern times. Péter, Katalin, „A gyermek első tíz esztendeje” [The First Ten Years of A Child], In. Péter, *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, 15–50.; Horn Ildikó: „Nemesi árvák” [Noble Orphans], In. Péter, *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, 51–90. For lives of women see *Bizony dolog édes szerelmes asszonyom, hogyha az Úr Istennek kedves akarátja lesz vala, kedvesebb lett volna nekünk a fiú, de*

Before focusing on the topic under discussion, it is worth summarizing the way of making a last will.¹¹ Making an independent testament was allowed since Saint Stephen.¹² Another regulation of making a last will can be read in the syn-

azért Ő Szent Felségének módot nem adhatunk... és sokszor vagyon, hogy az szegény leányok által is az Úr Isten olya atyafiat ad, hogy sokat szolgálhat atyafistainak, azért mindenekért dic-sértesség az Úr Istennek szent neve." (A letter of Elisabeth Czobor, cited in Bozzai, Zsuzsa, *Nők a 16–17. században Bölcsészdoktori értekezés.* [Women in the 16–17th Centuries. PhD Thesis.] Kézirat [Manuscript], Appendix, Péter, *The First Ten Years*, 1996, 26.) [“It is a certain thing my dear Madam, that God has had a gentle will, we would have preferred a boy though, but we cannot give orders to the Holy Majesty... it is common that the Lord gives a relative by poor maidens who can serve his kinsmen, that is why be all glory to God.”] „*Verum, quia puellae plerumque animi levitate seducuntur, ideo in capillis existentes, si etiam legitimam et perfectam attigissent aetatem, nunquam fassiones perennales, vel etiam temporales, ..., facere possunt.*” (Werbőczy I. 91.) [Since maidens can be easily misled because of the weakness of their intellectual talent, unmarried maidens, even if they have reached their age of consent, ..., cannot make everlasting or temporary confessions.]; „*gyöngye az leányzónak állapotja, s ha nem tudom minemű igyenes erkölcsben és szent életben viseli is az leányzó magát; de az embereknek szólásoktól szabados nem lehet a mint példáink is vannak, hogy afféle leányzók, kik csak magán laktak, az embereknek méltántalanol is rágalmozásoktól meg nem menekedhettek.*” (A letter from Elisabeth Czobor to Sophia Révay, 1624, Deák, Farkas, *Magyar hölgyek levelei 1515–1799.* [Letters of Hungarian Ladies, 1515–1799. Budapest, 1979. Nr. 263. 198.] [„... the maiden’s status is weak, and it does not matter how moral and holy she is; but she cannot be free from backbiting as we have examples of this: maidens who lived only on their own, could not get away from undeserved slander.”])

„*Az asszony, aki nem siratja meg férjének halálát, sőt, nyíltan örül annak, szégyentelenségről és kegyetlenségről tesz tanúbizonyságot, és méltó az emberek megvetésére*” (Louis J. Vives: *De institutione feminae Christianae*, 1523., cited by Horváth, Ágnes, „Főnemesi özvegyek a 16–17. századi Magyarországon. Elmélet és gyakorlat” [Aristocratic Widows in Hungary from the 16th–17th centuries. Theory and Practice], In: Fábri-Várkonyi, *The World of Women*, 247–267. 250.) [„The woman who does not mourn for her husband’s death, moreover, is glad about it, testimonies to be shameless and cruel and she is deserving of being despised.”]

„*Az özvegyasszonyokat tiszteld, azokat, akik valóban özvegyek.*” (Apor Péter: *Lusus mundi. az Apor és azzal vérrokon családok története és nemzedékrendje.* [Lusus mundi: the History and Genealogy of the Apor family and other families related.] Translated by Ferenc Szász. Kolozsvár, 1912. 25–26., cited by Horn, Nemesi árvák, 66.) [“Respect the widows, the ones, who are really widow.”]

¹⁰ Szende, Katalin, „Családszerkezet és örökösödési szokások a késő középkori Pozsonyban és Sopronban” [Family structure and inheritance customs in late medieval Bratislava and Sopron], = *Levéltári közlemények* 68, 1997, 77–98. 83.

¹¹ It is well summarized by Katalin Szende and Beáta Kulcsár: Szende, Katalin, „Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in the Late Medieval Hungary”, In: Gerhard Jaritz – Michael Richter (eds.), *Oral History of the Middle Ages. The Spoken Word in Context.* Krems–Budapest, 2001. (Medium Aevum Quotidianum. Sonderband 12., CEU Mediaevalia 3.) 49–66.; Kulcsár, Nemesi végrendeletek, 66–67.

¹² Szent István I. és II. törvénykönyve, In: Kristó, Gyula (ed.), *Az államalapítás korának írott forrásai.* [The Written Sources of the Hungarian State Foundation’s Era.] Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) 46–77.

odical decrees in Veszprém from 1515.¹³ The topic was dealt with in secular laws only in 1715.¹⁴ Although the conditions of making a testament were regulated for citizens, no regulations existed for noblemen. Furthermore, the right of discussing the problems apropos of last wills was bestowed mainly to ecclesiastical judiciary. This phenomenon can be ascribed to the religious spirituality of these ages, when the main aim for everybody was to secure their own and the family's spiritual salvation by making pious donations. Dying without a testament, so called *intestate* was considered dying without a confession. Regarding this, the ecclesiastical donations were an important part of a last will. Anyway, it is also can be read in the synodical decrees in 1515 that the wife could choose her burial place. If not, she was buried in the same place as her husband.¹⁵ Ant it must be emphasized that by examining a testament, not only the customs but also the material culture and the everyday life can be established.¹⁶

The list of the 17 aristocratic women's testaments between 1444 and 1526 is demonstrated in a table after the text.¹⁷ Some of the donator women are worthy a

¹³ *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodales ecclesiae Vespriensis anni MDXV.* [The Synodal Decrees of the Veszprém Diocese from 1515.] Published by: Solymosi, László. Budapest, 1997. 21–22. And its interpretation: Solymosi, László, „Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet” [The Synodic of Veszprém and the Religious Life], In: Lengvári, István (ed.), *In memoriam Barta Gábor. Barta Gábor emlékére.* [In memoriam Gábor Barta. In Remembrance of Gábor Barta.] Veszprém, 1996. 113–123. or In: Fodor, Zsuzsa (ed.), *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században.* [Science and Art in Veszprém in the 13–15th Centuries.] Veszprém, 1996. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) 55–77.

The chapter *De testamentis* defines the exact conditions of a valid last will, which are the following: A clegyman can only write a last will if he has made sure that the confessor is sound in mind and the testament is made by free will. Those who prevent the clergyman from being present at making of the last will or do not permit to write down the testament are under penalty of excommunication. The clergyman present at making the testament is obliged to ask the testator if he or she wants to leave anything to the church in Veszprém. The ideal number of witnesses is 7, but 3 including the clergyman are enough in case of necessity, while 2 witnesses are enough in case of pious donations. The executor should be one of the witnesses. The structure of the last will is the following: firstly the pious offertories have to be listed, than the heirs or heiresses from the family and after all the other successors. After the death the priest is obliged to inform the archdeacon who has compiled a list of the bequests in his district. The executors have to discharge the dead's last will within 6 months under penalty of excommunication. Solymosi, *Veszprémi egyház 1515*, 1997, 91–94.

¹⁴ 1715: Art. XXVII, Mezey, *Magyar jogtörténet*, 1997, 95–96.

¹⁵ The chapter *De sepulturis*, Solymosi, *Veszprémi egyház 1515*, 1997, 75.

¹⁶ Horváth József – Dominkovits Péter, *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek.* [Testaments from the 17th Century in Sopron County.] Sopron, 2001. 14.; Tárkány Szűcs Ernő, *Magyar jogi népszokások.* [Hungarian Legal Folk Customs.] Budapest, 2003². 726

¹⁷ See Appendix. The third column of the table shows those men's last wills whose family also has a known female testator, but there are much more male legators than the ones nominated here.

note: Barbara Kálnai, the wife of Alexander Kapi, as the member of the aristocracy by her former husband, Stephen Rozgonyi, the ispán of Győr, for instance. This matrimonial relationship was unknown to the researchers – to the best of the knowledge of the present essay writer –, and came to light right from her testament, because she mentions her son, Job Csuta of Baracska, the son of John the son of Stephen. Similarly to the previous instance the family name of Margaret the widow of Nicolaus Pető, the Master of Cup-Bearers, is a new discovery as well, it was not known until now. She was the former wife of Stephen Mórocz, so her family name is Kenderes of Malomvíz.¹⁸ Although her last will does not refer to this fact, the persons and places mentioned in it confirm this hypothesis. The testament of her stepdaughter, the wife of Nicolaus Frangepán is also remained. Finally Dorothy Kanizsai¹⁹, the widow of two palatines has to be mentioned in particular, who was such an honoured woman to such an extent, that she got an own armorial charter independent from both of her husbands after

¹⁸ Last time examining her in my paper I did not managed to identify, Kelényi, Borbála, „Az öltöztetés Madonna. Két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra” [The Dressed Virgin Mary. Examining Two Late Medieval Sources Having an Outlook to the Ethnographical Parallel], In. Kádár, Zsófia – Mikó, Gábor – Pétefi, Bence – Vadas, András (eds.): *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. I.* [Micae Mediaevales. Essays on the Medieval Hungary and Europe. I.] Budapest, 2011. 45–61. 46.

About the extinction of the Mórocz of Meggyesalja family and the lawsuit about its possession, where this relationship is neighter known, Kubinyi, András, „Középbirtokos nemesség Mohács előestéjén” [The Middle-Class Nobility on the Eve Of Mohács], In. Szvirček, Ferenc (ed.), *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején.* [The Society of Hungary in the Time of the Expulsion of the Turks.] Salgótarján, 1984. (Discussiones Neogradiensis 1.) 5–24. 10., 19. (Note 47); Mészáros, Orsolya, „Szigliget várának története a középkorban” [The History of Castle Szigliget in the Middle Ages], = *Fons* 12, 2005, 3: 299–377. 337–344. 370–375.; Neumann, Tibor, „Verbóci István 1520. évi utazásai Szatmár megyében. A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség” [The Travels of István Verbóci in Szatmár County in 1520. The Bátoris of Somlyó and the Móroc Heritage], = *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41, 2006, 3: 290–304. 293–295.; Németh, Péter, *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig.* [The Settlements of the Medieval Szatmár County till the Beginning of the 15th Century.]. Nyíregyháza, 2008. (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) Nr. 12, 61, 209, 267, 276, 498, 545.

¹⁹ About Dorothy, her life, family and last will and the bibliography dealing with her: Kelényi, Borbála, „Dorottya Kanizsai’s Last Will and Her Donations to the Church”, In. Toader Nicoară (ed.), *Anuarul Şcolii Doctorale. „Istorie. Civilizație. Cultură.”* V. Cluj-Napoca, 2011. 59–76.; Kelényi, Borbála, „Kanizsai Dorottya végrendelete és társadalmi kapcsolatai” [Dorottya Kanizsai’s Last Will and Her Social Relationships.] In. Mikó, Gábor – Péterfi, Bence – Vadas, András (eds.), *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* [Lap of Honor. Studies in Honor of István Draskóczy on the Occasion of his 60th Birthday.] Budapest, 2012. 451–458.; Kelényi, Borbála: „Kanizsai Dorottya végrendelete és a bajcsi pálosoknak tett adományai” [The Last Will of Dorothy Kanizsai and Her Donation to the Pauliner of Bajcs], = *Fons* 19, 2012, 4: 495–529.

their death.²⁰ The fact that she was often nominated by her maiden name, not by her husbands' name also demonstrates the high respect for her.²¹ She has the longest and consequently the most detailed one among all the 17 ones I examined. While the size of most of them amounts to 1 or 2 folios, the Palatine's last will goes up to 18 folios.

Analyzing the last wills the following facts can be stated. The language of all of them is Latin and also some Hungarian words occur while describing the articles.²² According to the formal requirements most of them list the witnesses, executors and defenders, who are ecclesiastic people or their familiars and their wives belonging to their straight entourage and the testator's relatives.

All the women followed the well-known formula: sound in mind but infirm in body (*licet in corpora egra tamen in mente per omnia sana*), except the wife of John Bánfi, who did not write anything. While the widow of Sigismund Frangepán completed this declaring that there is nothing as certain as death, Barbara Kálnai cited Paul and Barbara Rozgonyi Job from the Bible. Both Helen Márkus and her husband, Stephen Várdai gave the reason of their act: they did not want to be overtaken by the death unexpectedly and unready at night. Presumably they had an exact reason for this act, but none of them mentioned that.

While women were the family's memories keeper, they participated actively in the commemorations of the dead, it is not surprising, that the majority of the

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár [National Archives of Hungary, Diplomatic Collection of Charters] 24773 [hereinafter: MNL DL]; Ghyczy, Pál: „Kanizsai Dorottya címeres levele 1519-ből” [Dorottya Kanizsai's Letter Patent of Nobility in 1519.] = *Turul* 46, 1932, 68–70.; Mikó, Árpád: „II. Lajos címereslevelei. Egy speciális heraldikai reprezentációs forma művészettörténeti kérdései a késői Jagelló-korban Magyarországon” [Louis II's Letter Patents. The Art Historical Questions of a Special Heraldic Representation Form in the Late Jagiellonian Ages in Hungary], In. Réthelyi, Orsolya – F. Romhányi, Beatrix – Spekner, Enikő – Végh, András (eds.), *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné udvara 1521–1531.* [Mary of Hungary, the Widow of Mohács. The Queen and her Court 1521–1531.] Budapest, 2005. 72–85. 78.; Érszegi, Géza – Mikó, Árpád: „II. Lajos király levele Kanizsai Dorottyának” [Louis II's Charter to Dorottya Kanizsai], In. Mikó, Árpád – Takács, Imre (eds.), *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* [Pannonia Regia. Art and Architecture in Western Hungary. 1000–1541.] Budapest, 1994. 476–477.

²¹ For the nomination of aristocratic women: Péter, Katalin, „Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon” [The Name of a Wife. Aristocratic Name Usage in Hungary during the 16–17th Centuries], = *Történelmi Szemle*, 52, 2010, 2: 151–187.

²² About the Hungarian words occurring in the last wills: Kelényi, Borbála, „Magyar kifejezések a késő középkori női nemesi végrendeletekben” [Hungarian Phrases in Late Medieval Last Wills of Noble Women], In. Gál, Judit – Péterfi, Bence – Vadas, András – Kranzieritz, Károly (eds.): *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. III.* [Micae Mediaevales. Essays on the Medieval Hungary and Europe. III.] Budapest, 2013. 181–217. And the remained Hungarian sources are collected here: Hegedűs, Attila – Papp, Lajos (eds.), *Középkori leveleink 1541-ig.* [Medieval Letters up to 1541.] Budapest, 1991. (Régi magyar levéltár I.)

introduced women gave instructions about their burial, or offered their soul to God or Virgin Mary at least. The widow of Sigismund Frangepán and Dorothy Kanizsai had an own burial chapel built. The exact place of the tomb is defined only by Helen the widow of Sigismund Frangepán, Barbara Rozgonyi the widow of Michael Frangepán and Dorothy Kanizsai, scilicet the two widows wanted to be buried in Zengg (Senj, Croatia) and Dorothy in Bajcs. Most of the wives gave orders about the expenses of their burial or their funeral feast in some cases. Dorothy Kanizsai gave the most detailed description in her last will, and ordered to celebrate commemoration masses a month and subsequently a half a year after her burial and on its anniversary.²³

There are 217 items containing pious donations altogether.²⁴ The monasteries are the beneficiaries in most cases, and among the orders the Paulines are mentioned the most times, then the Franciscans. It was Dorothy Kanizsai in particular, who donated mainly the Pauline monastery in Bajcs,²⁵ and that is why this order is overrepresented. The majority of these monasteries are located on the

²³ About the commemoration masses: Pásztor, Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. [The Hungarian's Religious Life in the Jagiellion Period.] Ed. Zombori, István. Budapest, 2000. (METEM) 79–81.; Fedeles, Misa, 2014.

²⁴ About the religiosity of the medieval noble sphere and pious donations: Wenczel, Gusztáv, *Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez*. [Critical Essays on the History of the Frangepán Family.] Budapest, 1883. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XI. V.) 40–48.; Péter, Katalin, „Az olvasó nő eszménye”, In. *A középkor szeretete. Történelmi tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. Klaniczay Gábor, Nagy Balázs. Budapest, 1999. 323–332.; Lupescu Makó, Mária, „Item lego...”, 2001.; Szabó, Noémi Gyöngyvér, „Monasztikus férfikolostorok társadalmi kapcsolatai a 15–16. században a végrendeletek tükrében” [The Social Relationships of Monastic Monasteries from the 15–16th Centuries], = *Századok* 143, 2009, 2: 451–466.; Romhányi, Beatrix: „A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn...” *Pálos gazdálkodás a középkorban*. [„Spiritual Life Cannot be Maintainable without Earthly Possessions...” Estate Management of the Paulines in the Middle Ages.] Budapest, 2010. 97–109.; Fedeles, Tamás, „Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája” [The Religiosity of a Medieval Aristocratic Family. The Example of the Újlakis], = *Századok* 145, 2011, 2: 377–418.; Fedeles, Tamás, „E földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni” Szempontok a késő középkori főúri vallásosság vizsgálatához” [‘Exchanging this earthly homeland for a divine palace’. Viewpoints to the investigation of aristocratic religiosity during the Late Mediaeval Period], In. Böhm, Gábor – Fedeles, Tamás (eds.), *Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből*. [Masters and Scholars. Essays on the Liberal Arts.] Pécs, 2014.; Fedeles, Tamás, „Medicina contra peccata munda” Késő középkori misealapítványok” [‘Medicina contra peccata munda’ Baronial Mass-Endowments in the Late Medieval Period], = *Századok* 148, 2014, 2: 443–469.; Fedeles, Tamás – Prajda, Katalin, „Olyan vallásosan, szokásaiban és életmódjában mértéktartóan élt”. Adalékok Filippo Scolari és családja vallásosságához” [‘He lived so piously, exhibiting moderation in his manners and habits’ The Religiosity of Pippo Scolari and His Family], = *Történelmi Szemle* 56, 2014, 3: 357–382.

²⁵ Patton, Gábor, „A bajcsi pálos kolostor Baranya megyében” [The Pauline Monastery of Bajcs in the County of Baranya], = *Egyháztörténelmi Szemle* 10, 2009, 3. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pattongabor-bajcs.htm#_ftn17 Download: March 3, 2010.

residency of the donator's family or on a family's possession next to their inhabitancy, except a few cases, but in these cases they were also next to the will-issuer's habitation.²⁶ Ursula Töttös's obligations to the monasteries of Esztergom could be explained with the archiepiscopal dignity of Esztergom, however her family had some possessions in the neighbourhood. The parish churches on the residency often occur also among the offertories, and Dorothy Kanizsa bestowed the Blessed Mary church in Almásfüzitő which was founded by her. Among the donated churches castle chapels also appear in the most important castles of the family. They had a role of great significance not only in the noble religiousness, but they also were a distinguished scene for representation.²⁷ There are two prestigious ecclesiastical centres mentioned, the Saint Ladislaus cathedral in Nagyvárad (Oradea, Romania),²⁸ supposedly because of its dignity, and the Saint Michael Benedictine monastery in Bába. Both of them were considered as an important place of pilgrimage. The Holy Blood was honoured in Bába, which also had the royal family among its donators.²⁹ The other bestowed churches cannot be identified exactly, whether they were a monastery, parish church, chapel or something else, but all of them were located on the donators' residency. An of-

²⁶ It is worth noting that the Újlakis also donated mostly the Franciscan friaries and Pauline monasteries naturally in their residences, Fedeles, Újlakiak, 2011, 383. And Pippo Scolari and his family was in a tight relationship with the Franciscans, Fedeles, Filippo Scolari, 2014, 359–361. But on the contrary, according to Tamás Fedeles' researches it can be established, that almost the half of the aristocratic mass foundations were offered to the Pauline order, Fedeles, Mise, 2014. 460–461. Examining the donations to the monastic monasteries, Noémi Szabó deducted, that these orders were not popular, Szabó, *Monasztikus férfikolostorok*, 465. The connections between the donations' place and residence is also established by Tamás Fedeles, *Főúri vallásosság*, 61.

²⁷ Fedeles, Újlakiak, 391.

²⁸ About its significance as a place of veneration, Fedeles, Tamás, „Ad visitandumque sanctissimi regis Ladislai” Várad kegyhelye a középkorban” [Ad visitandumque sanctissimi regis Ladislai” Várad as the Place of Veneration in the Middle Ages], In: Bagi, Dániel – Fedeles, Tamás – Kiss, Gergely (eds.), *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. [In the Attraction of „Europe's Liminality”. Festschriften on the Honour of Márta Font.] Pécs, 2012. 163–182. About the cathedral: Bunyitay Vince: *A nagyvárad latin szertartású székesegyház*. [The Catholic Cathedral in Nagyvárad (Oradea, Romania).] Nagyvárad, 1880.

²⁹ About peregrination in the medieval Hungary: Csukovits, Enikő, *Középkori magyar zarándokok*. [Medieval Hungarian Pilgrims.] Budapest, 2003. (História könyvtár. Monográfiák 20.)

Especially see for Bába: Kónyi, Mária – Holub, József – Csalog, József – Dercsényi. Dezső, *A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje*. [The Abbey of Bába and Its Christ's Blood Relic.] s.l. 1940. (Tolna vármegye múltjából 5.); Kápolnás, Mária (ed.), *Bába évszázadai. Emlékkönyv a bátai apátság alapításának 900éves évfordulójára*. [The Centuries of Bába. Album for the 900th Anniversary of the Foundation of the Monastery in Bába.] Bába, 1993.; Sümegi, József – V. Kápolnás, Mária, *A középkori bátai apátság és a Szent Vér templom története*. [The History of the Medieval Abbey of Bába and of the Holy Blood Church.] Bábai helytörténeti füzetek 1. Bába, 2005. (Múltunk cserepei.)

fertory to a foreign church in Neuburg-am-Inn³⁰ appear only in Dorothy Kanizsai's case, her relative, John Kanizsai the imperial count was buried there. Ecclesiastical persons are also among the pious grantees, generally the parsons of the inhabitancy or Franciscan friars and Clarissa nuns, furthermore the women's confessors. Helen Wolfurt and Barbara Rozgonyi donated the archbishop of Esztergom also. Moreover, almsgiving to the poor and orphans represents a part of the pious donations. Bequeathing to hospitals was also a part of these offertories, in one case the hospital of Bába is donated as well.³¹ In most cases the aim of the offertories is to celebrate a read or chanted mass. The donator is commemorated during the mass which can be a burial commemorative service or a ceremony for the donator's own and their relatives' spiritual salvation or for the deceased husband eg in the case of Helen Wolfurt. Catherine Hédervári and Dorothy Kanizsai describe these masses in details, indicating the days of the recitation or the prayers which must be cited.³² Furthermore, other liturgies and religious ceremonies can be observed in the testaments. The latter two women make reference to the services of Good Friday. Dorothy also enriched the devotional articles of the Corpus Christi procession held in the Saint Ladislaus castle chapel of Valpó (Valpovo, Croatia).³³ Furthermore, it is necessary to mention the early presence of the tradition of dressed Virgin Mary statue in the offertories of Margaret Kenderes and Catherine Hédervári.³⁴ The renovation of a church can also

³⁰ Hofbauer, Josef, *Die Grafschaft Neuburg am Inn*. München, 1969. (Historischer Atlas von Bayern 20.) 60–63.

³¹ Some other data for alm-giving: Pásztor, A magyarság vallásos élete 61–65. The important role of the hospital in alm-giving is beyond doubt, Fedeles, Újlakiak, 2011, 394.; Fedeles, Főúri vallásosság, 2014, 64–65.

³² About the mass foundations: Pásztor, A magyarság vallásos élete, 74–93.; the custom of the days and masses: Pásztor, A magyarság vallásos élete, 84–91., Fedeles, *Mise*, 2014, 453–457. About the requiem masses and mortuary: Solymosi, *Mortuárium*, 1987.

³³ Györkös, Attila, *Valpó várának története a hódoltság előtti és alatti korszakban*. [The History of the Castle of Valpó Before and In the Time of the Turkish Rule.] <http://gyorkos.uw.hu/1543/valpo.htm> Download: May 5, 2010; Vilko, Čurik, *Háromszáz éve szabadult fel Valpó és környéke a török uralom alól*. [Valpó and its Neighbourhood Has Been Deliberated from the Turkish Occupation Since 300 Years.] Translated to Hungarian: Szatanek, József. Valpó, 1987. (A múlt visszhangjai, IV)

About the processions: Fedeles, Tamás, „Vallásos áhítat, közösségtudat, reprezentáció. A késő középkori körmenetek főbb jellemzői” [Religious Devotion, Community Identity, Representation. The Main features of Late-Medieval Processions], = *Aetas* 22, 2007, 3: 59–82., and especially the Corpus Christi processions: *ibidem* 63–65.; Sári, Zsolt, „Az Eucharisztia ünnepének – Úrnapi – kialakulása és magyarországi története” [The Formation of the Eucharistia-Feast (Corpus Christi) and Its Hungarian History], In: Tolnay, Gábor (ed.), *Ember és környezete*. [Man and Its Environment.] Szolnok, 2002. (A Jász-Nagykunszabolcs Megyei Múzeumok Közleményei, 58.) 111–120.

³⁴ The presentation of both these two sources and the further bibliography for this interesting custom: Verebélyi, Kincső, „A kegyzobrok öltöztetése” [Customizing the Mercy Statues], In: Farbak, Péter – Serfőző, Szabolcs (eds.), *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely em-*

be an aim among the pious donations: Margaret Kenderes supported the Franciscan friary in Keszthely³⁵, while Barbara Rozgonyi favoured the Pauline monastery in Zengg (Senj, Croatia).³⁶

The sacral³⁷ and secular³⁸ tableware have equal proportions among the articles donated to the church, while the clothes³⁹ and jewellery⁴⁰ for ecclesiastical use come to twice as much.⁴¹ Several times the profane articles are intended to be transformed into an object of piety or to be sold so that a devotional article can be bought at their price. The object of the donations can be money too, the largest sum is 1000 gold forints and the smallest is 1 Ft. Several types of possessions and their belongings are also offered as a mass-foundation; the most precious is a market-town among them (Lippa/Lipova, Romania). Moreover, lots of domestic animals, fruit and wine are also donated.

The secular donations add up to 495 records in all. It has to be mentioned, that 111 of them appear in the inventory of Helen Márkus's articles. The beneficiaries are often women's relatives, mostly their own or adopted daughters, sons

*lékezete. Kiállítás a Bp.i Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában. 2004. május 28. – szeptember 12. [Mariazell and Hungary. The Remembrance of a Pilgrimage Site. Exhibition in the Budapest History Museum's Museum of Kiscell. 28th May – 12th September 2004] Budapest, 2004. 426–431.; Kelényi, Borbála, „Az öltöztetős Madonna. Két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra” [The Dressed Virgin Mary. Examining Two Late Medieval Sources Having an Outlook to the Ethnographical Parallel], In. Kádár, Zsófia – Mikó, Gábor – Pétefi, Bence – Vadas, András (eds.), *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. I.* [Micae Mediaevales. Essays on the Medieval Hungary and Europe. I.] Budapest, 2011. 45–61.*

³⁵ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* [The History of the Franciscan Order in Hungary up to 1711.]. I. Budapest, 1922. 186–188.; Keszthely, In. Romhányi Beatrix (főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* [Monasteries and Collegiate Chapters in Medieval Hungary.] Budapest, 2008. CD ROM.

³⁶ About the the Pauline monastery of Zengg: Mályusz, Elemér, „A szlavóniai és horvátországi pálos középkori kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban: 1–11.” [The Charters of Medieval Pauline Monasteries from Slavonia and Croatia in the National Archives: 1–11.]: = *Levéltári Közlemények* 3, 1925, 1–4: 100–191.; 5, 1927, 1–4: 136–209.; 6, 1928, 1–4: 87–203.; 7, 1929, 3–4: 278–311.; 8, 1930, 1–2: 65–111.; 9, 1931, 3–4: 284–315.; 10, 1932, 1–2: 92–123.; 10, 1932, 3–4: 256–286.; 11, 1933, 1–2: 58–92.; 12, 1934, 1–4: 111–154.; 13, 1935, 1–4: 233–265.

³⁷ Due to the frequency of their incidence: bowl, cup, glass, spoon, bottle, jug, goblet.

³⁸ Due to the frequency of their incidence: chalice, amphora, aspersion, aspergillum, thurible.

³⁹ Due to the frequency of their incidence, for secular use: *suba* (fur coat), tunic, *feris* (gown), for sacral use: chasuble, humeral, alb, dalmatic, cappa.

⁴⁰ Due to the frequency of their incidence, for secular use: headdress (headdress: *lengeteg*, *fagyol* (veil), *párta* (crown), *fültű* (hairpin), ring, belt, *násfa* (pendent), button, for sacral use: beads, cross, crucifix.

⁴¹ Other donated articles are tapestry, due to the frequency of their incidence, for sacral use: carpet, bed-cover, pillow and for secular use: carpet, altar-cover, pillow, duvet. Some other ecclesiastical equipment occur such as candelabrum, bell and an altar of Virgin Mary in one case.

and husbands and in a few cases their brothers, mother or grandsons.⁴² Dorothy Kanizsai was on bad terms with her stepsons, the descendents of her second husband's sons from his former wife. That is why they are only mentioned with reference to their debts, while on the contrary, Dorothy's adopted daughters, Elisabeth and Euphemia Stubenberg received a lot. Barbara Kálnai emphasized only one of her sons, the descendent of her first marriage, Job Csuta of Baracska, the other son John is mentioned only in connection with his own son. The other beneficiaries came from the women's larger family, her or her husband's household, including the surrounding familiars and their wives, pages, students and other servants. Among them the proportion of the maidens, women's is higher than the boys' and men's. Examining these people the circles of an aristocratic woman and her household can explicitly stand out.⁴³

The majority of the donated articles are jewellery⁴⁴ and among them the several types of headdresses⁴⁵ are the most numerous. The objects for sacral use, but donated to secular persons also belong to this group; crosses and beads worn often as jewellery for instance. Among the pieces of furniture, tablecloths and kerchiefs can be numerated in most cases, but it has to be emphasized, that this is significantly enlarged by the list of the bequest of Helen Márkus. Apart from this, the pieces of the bed-linen⁴⁶ are in the greatest quantity. It is interesting, that the items of tableware, such as cutlery,⁴⁷ are mentioned more times than the

⁴² About the inheritance: Szende, Katalin, „Families in Testaments. Some aspects of demography and inheritance customs in a Late Medieval Hungarian Town”, = *Medium Aevum Quotidianum* 35, 1995, 107–124.; Szende, Katalin, „From mother to daughter, from father to son? Intergenerational patterns of bequeathing movables in late medieval Bratislava”, In. *Annual of medieval studies at Central European University Budapest* 7, 2001, 209–232.; Szende, Katalin, „Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében” [Children, Brothers, Sisters, Spouses. Family Relations and Inheritance Customs in Eperjes (Prešov) as Reflected in Medieval Testaments], = *Történelmi szemle* 46, 2004, 1–2: 113–139.; Szende, Katalin, „From Mother to Daughter, from Father to Son? Inheritance of Movables in Late Medieval Pressburg”, In. Finn Einar Eilassen – Katalin Szende (eds.), *Generations in Towns. Succession and Success in Pre-Industrial Urban Societies*. Newcastle, 2009. 44–75.

⁴³ Solymosi, 1974, 28., Kulcsár, Nemesi végrendeletek, 2008, 65. It is worthy a note, that in the case of citizens, there are not too much gift for a servant, Szende, Gyermekek, 2004, 128.

⁴⁴ Due to the frequency of their incidence: belt, *nyakbavető* (necklace), torques, *násfa* (pendant), *leppel* (brooch), ring.

⁴⁵ Due to the frequency of their incidence: *párta* (crown), veil (*fagyol*), bonnet, *fédél, csap, hajtakaró* (head-covers), *hajkesen* (buckle), *fültű* (hairpin).

⁴⁶ Due to the frequency of their incidence: bed-sheet, *fejalj* (pillow), duvet, *derékalj, matrac* (mattress), quilt.

⁴⁷ Due to the frequency of their incidence: bowl, plate, pot, jug, cup, *sellyeg* (goblet), washbasin with jug and spoon, knife, knife sheath.

clothes, which involve several pieces of the upper and underwear.⁴⁸ It is not surprising that *suba* (fur coat) and tunics are in the largest number among them. Arms are mentioned only once: Barbara Kálnai demised the weapons remained with her from her first husband to his son. Obviously not only the great number of the different articles, but their materials also show the great value of the things enumerated in the last will. The object of the donations can also be money, the largest amount is 200 ducats, and the smallest is 3 copper halfpennies. The largesse can be several types of possessions and the right to them; the most precious is a castle among them. Moreover, lots of domestic animals, fruit and wine are also donated. In addition to this, it must be mentioned that Dorothy Kanizsai donated to her adopted daughters their trousseau.

Only few debts were left by these women. The amounts being indebted to them are bequeathed to the debtor, except such a large sum as 5000 forints, which was owed by Peter and Frank Perényi to their stepmother.

Turning to the comparison of women's and men's last wills it can be established, that all these men made their order written in Latin, but it is necessary to underline, that some other last wills of noblemen written in Hungarian are known from before 1526. The circle of the witnesses, executors and defenders is the same as in the case of women, except that no women appear among them. The reason of making a testament is also the same. It is worthy a note that some other reasons – not presented completely here – are also known from other testaments. Stephen Rozgonyi completed the reason with his desire, that he did not want to die as *intestate*. Only he and Emery Perényi disposed of the funeral by will. The latter asked the king to accompany his body from Buda up to the Danube and the members of the Upper House to go with his corpse up to the borders of Pest. Martin Frangepán made a last will four times, donating different churches. Besides this, it is remarkable, that he gave a lot of charitable gifts.⁴⁹

These men, except the latter, donated generously for pious uses. Mostly Franciscan friaries are given offertories, but there are also Pauline and Augustine monasteries among the donated churches, naturally at the families' residency. Furthermore, not only the monasteries and parish churches located in their inhabitancy, but also their staff and once a prior are bequeathed. The object of the donations is mostly a mass-foundation, but can also be money or domestic animals. *Suba* (fur coat) is the only cloth that is mentioned.

⁴⁸ Due to the frequency of their incidence: *suba* (fur coat), tunic, *szoknya* (tunic/skirt), *csaholy* (shirt), *joppa* (mantle), *kabanica* (gown), *kecele* (aproat), *szőrirha* (fur coat).

⁴⁹ See his donations: Thallóczy, Lajos – Barabás Samu, *A Frangepán család oklevéltára. [The Charters of the Frangepán Family.]* I–II. Budapest, 1910–1913. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 35., 38.) II. Nr99., 100., 169., 200. [hereinafter: FO]

The secular donations given by men are twice as much as the pious ones. The beneficiary of them is a relative, mostly the wife and the daughter, in few cases the sister or even the father. This surprising fact may be explained with the rules arranging the heritage of the family possessions. Furthermore, the men's familiars and servants are mentioned, naturally all of them are men. It is not unexpected that the object of these donations is principally possession or its right. Mostly tableware⁵⁰ is bequeathed among the donated articles, and also clothes⁵¹. It is interesting, that the majority of these clothes (e.g. trousers, shirts and spurs) belongs to the male clothing and they are not unisex as *suba* and tunic are in the case of women.⁵² Rings represent the only jewellery appearing. Money is bequeathed only 3 times, between 100 and 1 forints.

Contrasting women and men, it can be said, that proportionally the former gave a slightly more pious donations, while the latter mainly donated possessions (due to their legal status) and money in the first place. It is interesting that the clothes left by men are often gender specified, while women often ordered pieces of dresses to be sold. However, this comparison cannot be extensive due to the lower number of the men's last wills represented here.

Finally, three last wills of the members of the Semsei family⁵³ represent the practice of the testamentary disposition in the case of the middle class nobility. John Semsei, his wife and their daughter made their testament within a year. The fact that the daughter, Sophia was the second wife of Alexander Kapi after the death of the often mentioned Barbara Kálnai explains the comparison. John and his wife, Barbara Vajdai made mostly pious donations to Franciscan and Pauline friaries in their neighbourhood or parish churches in their own possessions. The object of these offertories was always money except for one possession in the case of John and his wife who left also clothes two times. The amounts given by

⁵⁰ Due to the frequency of their incidence: goblet, wasbasin with jug

⁵¹ Due to the frequency of their incidence: *suba* (fur coat), *csaholy* (shirt), trousers, *joppa* (mantel), spur

⁵² Here I have to mention that according to András Kubinyi's conclusions, *suba* occurs frequently in the testaments of women in the case of noblemen, while in the case of citizens it appears mostly in men's last wills, Kubinyi, Főúri és nemesi végrendeletek, 1999, 14–15.

⁵³ The last will of John: MNL DL 85147 (1495), of his wife, Barbara: MNL DL 85153 (1496), and their daughter, Sophia: MNL DL 71765 (1496).

The history of the Semseis' is published by István Kádas in his thesis: Kádas, István, „Egy abaúji atyafiság Mátyás király udvarában. Adalékok a Semsei család Hunyadi-kori történetéhez” [A Kinship from Abaúj County in the Court of Matthias. Data to the History of the Semsei Family in the Hunyadi Period], In. Péterfi – Vadas – Mikó – Jakab, *Micae Mediaevales* II., 2012. 141–157.; Kádas, István, „Középkori család- és birtoktörténet: a Semseiek” [Medieval Genealogy and Possession-history: the Semseis], = *Fons* 20, 2013, 4: 455–499.; Kádas, István, *A Semsei család késő középkori története*. (Kézirat) [The Late Medieval History of the Semsei Family. (Manuscript)] Budapest, 2014.

John were between 200 and 3 forints, and between 56 and 1 forint donated by Barbara. It is interesting, that both of them mentioned only their daughters from the family, however they also had sons. Besides this, John donated his familiars and Barbara her maid. In contrast to them, their daughter, Sophia left her inherited possession to her obviously young son, however, the main beneficiary of her testament was her husband. Her other largess are offered to her sister and mother and her servants. Otherwise she donated clothes and jewellery which were intended to be transformed in case of pious offertories.

The three exemplars above illustrate a briefly outlined contrast of the two different customs practiced by the wealthy aristocracy on the one hand and the moderated middle-class nobility on the other hand while making a last will. Generally it can be said that both the number and value of the donations fall far short of that of the aristocracy's. Regarding the pious offertories, it is obvious, that the members of the aristocracy could afford to demise devotional articles, while the representatives of the less wealthy families could leave only secular articles to be transformed or sold.

Summarizing my researches, it can be declared that it is not a special thing that aristocratic women made testament. First, it happened due to the high level of literacy in their immediate environment. It is enough to mention their extensive correspondence within the family.⁵⁴ Second, they were especially interested in making a last will because of their extreme wealth and wide-spread relationships. Third, they made a testament, as presumably anybody else, since it symbolized their readiness for death. Last it must be emphasized that the examination of their life gives a wide range of information about the whole society since their beneficiaries represent different classes.

*

⁵⁴ See eg the well-known letters of the niece of Dorothy Kanizsai, Ursula Kanizsai and her husband, Thomas Nádasdy which are published in: „Szerelmes Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. [„My Beloved Orsi...” The Correspondence of the Nádasdy Family and Gáspár Szegedi Kőrös.] Ed.: Vida, Tivadar. Budapest, 1988. (Magyar Levelestár.) and other examples: Deák, Farkas, *Magyar hölgyek levelei*.

APPENDIX

Table: Hungarian Aristocratic Women's Last Wills⁵⁵

Year of the donation	Women	Men (only from those families which have a female testator!)
1415		Ulrich Wolfurt of Vereskő (Count of Celje and Zagorje, Castellan of Óvár) ⁵⁶
1445	Helen Wolfurt of Vereskő (widow) ⁵⁷ Father: Ulrich Wolfurt of Vereskő (Count of Celje and Zagorje, Castellan of Óvár) Mother: Catherine Hédervári Husband: Stephen Rozgonyi (Ispán of Pozsony)	
1446		<u>John Rozgonvi</u> (Ispán of Győr) ⁵⁸
1447		Laurence Hédervári (Palatine) ⁵⁹
1453		John Frangepán (Count of Veglia, Modrus and Zengg) ⁶⁰
1470	<u>Dorothy Bánfi of Alsólendva</u> (1. widow, 2. wife) ⁶¹ Father: Stephen Bánfi of Alsólendva (Queen's Knight) Mother: Clara N. Husband: 1. John Blagai 2. Martin Frangepán (Count of Veglia, Modrus and Zengg)	

⁵⁵ **Bold type: the aristocratic family**

Italic type: on the line of aristocracy and middle class nobility

Underlined with points: foreign family

Underlined: the couples whose both members did a last will

⁵⁶ Radvánszky, Béla – Závodszy, Levente, *A Héderváry-család oklevéltára. I–II.* [The Charters of the Héderváry Family. I–II.]. Budapest, 1909–1922. I. Nr. 125. [hereinafter: HO]

⁵⁷ MNL DL 13881

⁵⁸ MNL DL 13948

⁵⁹ HO I. Nr. 162. (1439), 168 (1442), 191–193 (1447)

⁶⁰ Ljubič, Simeon: *Commissiones et relationes venetae. I–III.* Zagrabiae, 1876–1880. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium VI., VIII., XI.) I. 98.

⁶¹ MNL Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Diplomatic Photo Colletcion] 282443 [hereinafter: DF]

Year of the donation	Women	Men (only from those families which have a female testator!)
1472		John <i>Pető</i> of <i>Gerse</i> (Lord Steward) ⁶² <u>Rajnaldus Rozgonyi</u> (Lord Chief Treasurer) ⁶³
1473	Anne Garai (wife) ⁶⁴ Father: Ladislas Garai (Palatine) Mother: Alexandra (<u>Duchess of Teschen</u>) Husband: Emery Hédervári (Lord Steward)	
1474	<u>Elisabeth of Mainberg</u> (widow) ⁶⁵ Father: Mother: Husband: <u>Rajnaldus Rozgonyi</u> (Lord Chief Treasurer)	<u>Martin Frangepán</u> (Count of Veglia, Modrus and Zengg) ⁶⁶
1489	Helen N. (widow) ⁶⁷ Father: Mother: Husband: Sigismund Frangepán (Count of Veglia, Modrus and Zengg)	
1496	Sophia Ország of Gút ⁶⁸ Father: Michael Ország of Gút (Palatine) Mother: Anne Jakcs of Kusaly	

⁶² MNL DL 93454

⁶³ MNL DL 17326

⁶⁴ HO I. Nr. 292.

⁶⁵ MNL DL 89012

⁶⁶ DL 17751, Kukuljevič, Ivan, *Acta Croatica. Listine Hravatska*. Zagrebu, 1883. (Monumenta Historica Slavorum Meridionalium. Povjestni Spomenici Južnih Slavenah VI.) Nr. 83.; Fermentžin, Eusebius, *Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica Cum Insertis Editorum Documentorum Regestis: Ab Anno 925 Usque Ad Annum 1752*. Zagrabiae, 1892. (Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium 23.) Nr. 1154, 1156, regesta: FO II. Nr. 99, 119., 121., The execution of his wills undestroyed: MNL DL 34687., Mályusz, Pálos kolostorok, 1925, Nr. 11.

⁶⁷ Thallóczy, Lajos – Barabás, Lajos: *A Blagay-család oklevéltára*. [The Charters of the Blagay Family.] Budapest, 1897. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 28). Nr. 218., FO. II. Nr. 182.

⁶⁸ MNL DL 88803. Presented by Kubinyi András: „Egy későközépkori főrangú hölgy végrendelezésének tanulságai” [The Lessons of an Aristocratic Lady’s Testament from the Late Middle Ages], = *Történelmi Szemle* 39, 1997, 3–4: 401–410.

Year of the donation	Women	Men (only from those families which have a female testator!)
1491	Barbara Kálnai (1. widow, 2. wife) ⁶⁹ Father: Ladislas Kálnai Mother: Helen Forgács (?) Husband: 1. John Rozgonyi (Ispán of Győr) 2. Alexander Kapi	
1493	Ursula Töttös of Bátmonostor (widow) ⁷⁰ Father: Ladislas Töttös of Bátmonostor (Lord Chief Treasurer, Master of the Cup-Bearers) Mother: Anne Csáki Husband: 0. <i>Simon Várdai</i> (engaged only) 1. John <i>Várdai</i>	
1497		John Hédervári ⁷¹
1502		Ladislas Geréb of Vingárti (Bishop of Translyvania) ⁷²
1503	Margaret Kenderes of Malomvíz (1. widow, 2. widow) ⁷³ Father: John Kenderes of Malomvíz Mother: Husband: 1. Stephen Mórocz of Meggyesalja 2. Nicolaus <i>Pető of Gerse</i> (Master of the Cup-Bearers)	
1505	Catherine N. (widow) ⁷⁴ Father: Mother: Husband: Aladar <i>Várdai</i> (Lord Chamberlain)	

⁶⁹ MNL DL 64482

⁷⁰ MNL DL 83023, Kelényi, Borbála: „Három Várdai-feleség végrendelete a késő középkorban” [The Last Wills of Three Várdai-Wife from the Late Middle Ages.], In. Péterfi, Bence – Vadas, András – Mikó, Gábor – Jakab, Péter (eds.), *Micae Mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. II.* [Micae Mediaevales. Essays on the Medieval Hungary and Europe.] Budapest, 2012. 159–175.

⁷¹ MNL DL 102279

⁷² MNL DL 30959

⁷³ MNL DL 93704, DL 93710

⁷⁴ MNL DL 82224, Kelényi, Három Várdai-feleség, 2013.

Year of the donation	Women	Men (only from those families which have a female testator!)
1506	<u>Helen Márkus of Terjén/Csúz</u> (wife) ⁷⁵ Father: Ladislas Márkus of Terjén/Csúz (Vice-warden of Croatia and Dalmatia) Mother: Helen Nagyvölgyi Husband: <u>Stephen Várdai</u>	<u>Stephen Várdai</u> ⁷⁶
1507	Elisabeth Druget of Homonna (wife) ⁷⁷ Father: Simon Druget of Homonna (?) (Master of the Cup-Bearers) Mother: Sophia Bebek of Pelsőc (?) Husband: Sigismund Losonci (Baron)	
1513	Elisabeth <i>Pető of Gerse</i> (1. widow, 2. wife) ⁷⁸ Father: Nicolaus <i>Pető of Gerse</i> (Master of the Cup-Bearers) Mother: Dorothy Papdi Husband: 1. Stephen Csupor of Monoszló 2. Nicolaus Frangepán (Count of Veglia, Modrus and Zengg)	
1514		John Bánfi of Losonc ⁷⁹
1518		<u>Emery Perényi of Terebes</u> (Palatine) ⁸⁰
1519	<u>Catherine Hédervári</u> (wife) ⁸¹ Father: Nicolaus Hédervári (Lord Chief Treasurer) Mother: Ursula N. Husband: <u>Stephen Rozgonyi</u>	

⁷⁵ MNL DL 82238, Kelényi, Három Várdai-feleség, 2013.

⁷⁶ MNL DL 82239

⁷⁷ Iványi, Béla, A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy-család története, Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy-család történetéhez. [Data to the History of the Bánffy Family of Losonc. Charters on the History of the Bánffy Family of Losonc.] Bp. 1928. II. Nr. 335.

⁷⁸ MNL DL 38569, FO II. Nr. 287.

⁷⁹ MNL DF 277741

⁸⁰ MNL DF 263702, *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*. [The Story Written About the Hungarian Acts by Miklós Istvánffy.] Translated by Tállyai, Pál. Budapest, 2003. 789.

⁸¹ HO I. Nr. 390–391.

Year of the donation	Women	Men (only from those families which have a female testator!)
1520		Gregory Frangepán (Archbishop of Kalocsa) ⁸²
1521	Margaret Henning of Szomszédvár (wife) ⁸³ Father: John Henning of Szomszédvár Mother: Sophia Horváth of Litva Husband: John Bánfi of Bolondóc (Baron)	
1523		<u>Stephen Rozgonyi</u> ⁸⁴
1524	Barbara Rozgonyi (widow) ⁸⁵ Father: John Rozgonyi (Voivode of Transylvania) Mother: Dorothy Bánfi of Alsólendva Husband: Michael Frangepán (Count of Veglia, Modrus and Zengg)	Frank <i>Várdai</i> (Bishop of Transylvania) ⁸⁶

⁸² MNL DL 106078. Érdújhelyi, Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. [The Archdiocese of Kalocsa in the Renaissance.] Zenta, 1899. 117. (Footnote Nr. 5); Katona, István, *A kalocsai érseki egyház története. I.* [The History of the Archdiocese of Kalocsa in the Renaissance. I.] Translated by Takács, József. Prefaced by Thoroczky, Gábor. Kalocsa, 2001. 284–285.

⁸³ MNL DF 256077

⁸⁴ MNL DL 89173

⁸⁵ MNL DL 89187

⁸⁶ Bunyitai Vince: *A gyulafehérvári székeskáptalan későbbi részei s egy magyar humanista*. [The Later Parts of the Cathedral Chapter of Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO) and a Hungarian Humanist.]. Budapest, 1893, Appendix 27–32.; „Vekov, Károly, Egy erdélyi püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára” [A Transylvanian Bishop and the Treasury of the Cathedral of Gyulafehérvár (Alba Iulia, Romania)], In: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (eds.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. [Festschrift on the Honour of the 80th Anniversary of the Birth of Zsigmond Jakó.] Kolozsvár, 1996. 525–548.; C. Tóth, Norbert, „Várdai Ferenc erdélyi püspök végrendeletének utóélete” [The Afterlife of the Testament of Ferenc Várdai, the Transylvanian Bishop], In: Garda, Dezső (ed.), *A mezővárostól a rendezett tanácsú várossig*. [From a Market Town to a City with Organized Council.] Csíkszereda, 2011. 73–115.

Year of the donation	Women	Men (only from those families which have a female testator!)
1525	Dorothy Kanizsai (1. widow, 2. widow) ⁸⁷ Father: Nicolaus Kanizsai (Ispán of Sopron) Mother: Veronique N./Christine N. Husband: 1. Peter Geréb of Vingárt (Palatine) 2. <u>Emery Perényi of Terebes</u> (Palatine)	

⁸⁷ MNL DF 286364, DL 24152, DL 24153, Kelényi, Dorottya Kanizsai's Last Will, 2011. 59–76.; Kelényi, Kanizsai Dorottya végrendelete, 2012. 451–458.; Kelényi, Borbála: Kanizsai Dorottya és a bajcsi pálosok 2012, 495–529.

A KÖTET SZERZŐI / LIST OF AUTHORS

ATTILA BÁRÁNY	Institute of History, University of Debrecen – Hungarian Academy of Sciences – University of Debrecen, “Lendület” Research Group ‘Hungary in Medieval Europe’
ROMAN CZAJA	Instytutu Historii i Archiwistyki UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), Toruń
MARCELA DOMENOVÁ	Filozofická fakulta, Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov
ISTVÁN DRASKÓCZY	Institute of History, ELTE / Loránd Eötvös University, Budapest
KLAUS VAN EICKELS	Lehrstuhl für Mittelalterliche Geschichte unter Einbeziehung der Landesgeschichte, Otto-Friedrich Universität Bamberg
JEAN-LUC FRAY	Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, Centre d’Histoire «Espaces et Cultures»
ATTILA GYÖRKÖS	Institute of History, University of Debrecen – Hungarian Academy of Sciences – University of Debrecen, “Lendület” Research Group ‘Hungary in Medieval Europe’
BORBÁLA KELÉNYI	Doctoral School of Medieval Studies, Loránd Eötvös University, Budapest / Hungarian Academy of Sciences ELTE Research Group of University History
RADU LUPESCU	Universitatea Sapiientia, Kolozsvár-Cluj
ADÁM NOVÁK	Doctoral School, Institute of History, University of Debrecen – Hungarian Academy of Sciences – University of Debrecen, “Lendület” Research Group ‘Hungary in Medieval Europe’

- LÁSZLÓ PÓSÁN Institute of History, University of Debrecen – Hungarian Academy of Sciences – University of Debrecen, “Lendület” Research Group ‘Hungary in Medieval Europe’
- JOANNA ELŻBIETA POTACZEK Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza, Jarosław – Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów
- LÁSZLÓ SOLYMOSI professor emeritus, Institute of History, University of Debrecen
- WACŁAW WIERZBIENIEC Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza, Jarosław – Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów
- BAGI ZOLTÁN PÉTER főlevéltáros, MNL Csongrád Megyei Levéltára, Szeged
- BÁNYAI BALÁZS történész, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár
- BALOGH JUDIT egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézete
- IFJ. BARTA JÁNOS professor emeritus, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézete, Debrecen
- BOGDÁNDI ZSOLT tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár
- EGYED ÁKOS történész, az MTA külső tagja, ny. tudományos főmunkatárs, c. egyetemi tanár, Kolozsvár
- EGYED EMESE egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, BTK, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár
- GÁLFI EMŐKE tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár
- HORN ILDIKÓ egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE BTK Történeti Intézet
- JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK Történelmi Intézete, Debrecen
- KÓNYA ANNAMÁRIA egyetemi adjunktus, Eperjesi Egyetem Történelmi Intézete (Prešov/Eperjes)
- KÓNYA PÉTER egyetemi tanár, rektorhelyettes, Eperjesi Egyetem Történelmi Intézete (Prešov/Eperjes)

- KURUCZ GYÖRGY egyetemi docens, tanszékvezető, Károli Gáspár Református Egyetem, Történettudományi Intézete, Budapest
- MÁTYÁS-RAUSCH PETRA tudományos munkatárs, MTA, BTK Történettudományi Intézet, Budapest
- OBORNI TERÉZ tudományos főmunkatárs, tudományos titkár, MTA BTK Történettudományi Intézet, egyetemi docens, ELTE BTK Történettudományi Int.
- OROSZ ISTVÁN akadémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Debrecen
- PAPP IMRE egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
- PAPP KLÁRA egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
- PÁL JUDIT egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar Magyar Történeti Intézete, Kolozsvár
- PÜSKI LEVENTE egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
- SIPOS GÁBOR egyetemi docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar Magyar Történeti Intézete, elnök, EME, Kolozsvár
- SZABADI ISTVÁN levéltárigazgató, a Tiszántúli Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen
- SZENDREI ÁKOS történész, Debreceni Egyetem, a BTDHT titkára
- ZSOLDOS ILDIKÓ főiskolai adjunktus, Nyíregyházi Főiskola, Történettudományi és Filozófia Intézet
- VARGA SZABOLCS főiskolai docens, Pécsi Hittudományi Főiskola, Pécs

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE
(SOROZATSZERKESZTŐ: PAPP KLÁRA)
sorozat eddig megjelent kötetei

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST. Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZŰNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’ ...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*, Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012. (megjelenés előtt)
11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*, Debrecen, 2013.
13. FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*, Debrecen, 2013.
14. SMALL NATIONS ON THE BORDERLINES OF GREAT POWERS. Eds. *Attila Bárány – Satu Matikainen*, Debrecen – Jyväskylä, 2013.
15. BETHLEN GÁBOR KÉPMÁSA. Szerk. *Papp Klára és Balogh Judit*. Debrecen, 2013.

16. KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN. Szerk. *Pieldner Judit, Pap Levente, Tapodi Zsuzsa, Forisek Péter és Papp Klára*, Debrecen, 2013.
17. „EKLEZSIÁKNAK, EGYHÁZI SZOLGÁKNAK EGYETLENEGY DAJKÁJA” TANULMÁNYOK BETHLEN GÁBOR EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL. Szerk. *Dáné Veronka – Szabadi István*, Debrecen, 2014.